

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 94:33.025.26]:355.11(477.43/.44)“1929/1932“

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2024-48-75-82>**The participation of Red Army soldiers in the providing of complete collectivization in Podillia****Oleh A. Melnychuk**

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Dr. (History), Professor (Ukraine)

e-mail: oleh.melnnychuk@vspu.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1330042>Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>**Pavlo M. Kravchenko**

Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University

PhD. (History), Professor (Ukraine)

e-mail: pablokk@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1066-4460>**Abstract.**

The purpose of the article is, based on the analysis of archival sources, general and special literature, to shed light on the participation of Red Army soldiers in the providing of complete collectivization in Podillya. **The research methodology** is based on the principles of objectivity and historicism using both general scientific and special research methods: problem-chronological, historical-comparative, critical analysis method. **The scientific novelty** of the study lies in the disclosure of an insufficiently studied problem in Ukrainian historiography, designed to clarify the role and place of the Red Army in the establishment of the Bolshevik totalitarian regime in the Podilsk village. **Conclusions.** The Red Army, from the moment of its creation, was considered by the Bolsheviks as one of the institutions of the implementation of the communist regime. Being 2/3 peasant in terms of social composition, it was to become a school of political education and cultural enlightenment in the spirit of communist ideas for former peasant owners. The strengthening of such work is observed at the end of the 1920s, when the regime's attempt to resume the "military-communist assault" ran into desperate resistance from the peasantry and became a threat to the existence of the communist government. From that time, the Bolshevik leadership not only set specific tasks for the Red Army, but also tried to systematically control the political and moral attitudes of the Red Army. One of the important directions of the work of military units was to assist the authorities in the process of socialization of one-person peasant farms. In the conditions of complete collectivization, the army was entrusted with tasks not only of an educational and propaganda nature, but also of direct participation in the collectivization of the village. In particular, the military units stationed in Podilla were involved in: training personnel for collective farm construction; taking over the villages that were transitioning to complete collectivization; sending groups of Red Army soldiers to collective farms to perform specific tasks; admission to collectives by whole divisions; organization of special Red Army collective farms. By carrying out extensive educational and propaganda work, applying methods of ensuring military discipline and practicing selective repression among the commanding and rank-and-file staff, the Bolshevik authorities managed not only to overcome oppositional sentiments in the army, but also to turn it into an obedient tool of the communist dictatorship.

Keywords: Bolsheviks, military-communist assault, Podillia, disarmament, peasant-owners, complete collectivization, Red Army, Red Army soldiers.

Участь червоноармійців у проведенні суцільної колективізації на Поділлі**Олег Мельничук**

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: oleh.melnnychuk@vspu.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1330042>Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>

.....
Павло Кравченко

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
кандидат історичних наук, професор (Україна)
e-mail: pablokk@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1066-4460>

Анотація.

Метою статті є, на основі аналізу архівних джерел, загальної та спеціальної літератури, висвітлити участь червоноармійців у проведенні суцільної колективізації на Поділлі. Методологія дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності та історизму із використанням як загальнонаукових так і спеціальних методів дослідження: проблемно-хронологічного, історико-порівняльного, методу критичного аналізу. Наукова новизна дослідження полягає у розкритті недостатньо вивченої в українській історіографії проблеми, покликаної з'ясувати роль та місце Червоної армії в насадженні більшовицького тоталітарного режиму в подільському селі. **Висновки. Червона армія, з моменту свого створення, розглядалася більшовиками як одна із інституцій впровадження комуністичного режиму. Будучи за соціальним складом на 2/3 селянською, саме вона мала стати школою політичного виховання та культурного просвітництва в дусі комуністичних ідей для колишніх селян-власників. Посилення такої роботи спостерігається наприкінці 1920-х рр., коли спроба режиму відновити «воєнно-комуністичний штурм» наштовхнулася на відчайдушний опір селянства і стала загрозою існуванню комуністичної влади. З цього часу більшовицьке керівництво не лише ставило перед Червоною армією конкретні завдання, але й намагалося здійснювати системний контроль за політико-моральними настроями червоноармійців. Одним із важливих напрямків роботи військових підрозділів було сприяння владі у процесах усупільнення одноосібних селянських господарств. В умовах суцільної колективізації на армію покладалася завдання не лише просвітницького та пропагандистського характеру, але й безпосередньої участі в колективізації села. Зокрема, військові підрозділи, що дислокувались на Поділлі, залучались до: підготовки кадрів для колгоспного будівництва; взяття шефства над селами, які переходили на суцільну колективізацію; відправлення в колгоспи груп червоноармійців для виконання конкретних завдань; вступу до колективів цілими підрозділами; організації спеціальних червоноармійських загоспів. Шляхом проведення широкої просвітницької та пропагандистської роботи, застосовуючи методи забезпечення військової дисципліни та практикуючи вибіркові репресії серед командного та рядового складу, більшовицькій владі вдалося не лише подолати опозиційні настрої в армії, але й перетворити її в слухняне знаряддя комуністичної диктатури.**

Ключові слова: більшовики, воєнно-комуністичний штурм, Поділля, розкуркулювання, селяни-власники, суцільна колективізація, Червона армія, червоноармійці.

Постановка проблеми. Робітничо-селянська Червона армія з початку свого створення розглядалася більшовиками як структура, через яку вони можуть здійснювати вплив на селянство, залучаючи останніх до сфери своїх інтересів. Таке рішення базувалось на тому, що в складі Червоної армії перебувало найбільш активне до суспільного життя населення, пов'язане у переважній більшості із селом. Будучи призваним до армії, селянин на певний час переривав зв'язок із звичним життям, перетворюючись у «гвинтик» державного механізму, через який влада проводила свою політику. Окрім освоєння військових навиків, він залучався в систему партійно-політичної роботи, що дозволяло режимові здійснювати на нього ідеологічний вплив, незалежно від його соціальних інтересів. За проведення такої роботи відповідали політоргани, які функціонували паралельно із військовим апаратом. Основними напрямками виховної роботи було політичне виховання та культурне просвітництво червоноармійців (Тархова, с.222)

У міжвоєнний період Червона армія брала участь в усіх справах держави – від конкретної допомоги народному господарству (посівна, збір урожаю, участь в хлібозаготівлях тощо) до участі в політичних кампаніях (вибори, збір пожертвувань, організація колгоспів). Особлива потреба в залученні армії до суспільно-політичних та економічних процесів у державі виникла наприкінці 1920-х рр., коли більшовики, свідомо відмовившись від нової економічної політики, взяли курс на насильницьку модернізацію села згідно з більшовицькою доктриною. Листопадовий 1929 р. пленум ЦК ВКП(б) своїм рішенням визначав нові політичні завдання, проголошуючи наступний 1930 р. роком суцільної колективізації села та ліквідації куркульства як класу. Для політорганів Червоної армії ці завдання були визначені в директиві Політичного управління РСЧА від 12 грудня 1929 р., якою пропонувалось посилити «пролетарську пильність в казармі» та підвищити роль армії «як школи будівників комунізму». Широке залучення армії в ці процеси вимагало від політорганів військових підрозділів відстежувати настрої

червоноармійців. Для контролю за цим процесом співробітники Політичного управління Червоної армії були розіслані в найбільш складні райони України, Північного Кавказу та Поволжя (Тархова, с.125).

Аналіз джерел та останніх досліджень. Проблема участі червоноармійців у суцільній колективізації на Поділлі недостатньо висвітлена у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Окремі її аспекти представлені в роботах Людмили Гриневич, присвячених висвітленню настроїв та поведінки червоноармійців, а також розкриттю системи політико-виховної роботи в Червоній армії в умовах проведення суцільної колективізації в Україні Гриневич, 2000; Гриневич, 2002; Гриневич, 2003). Про культурно-пропагандистську роботу в Червоній армії та її вплив на свідомість червоноармійців, про роль демобілізованих червоноармійців у формуванні радянської свідомості населення йдеться в наукових розвідках Ольги Вільховик (Вільховик, 2013а; Вільховик, 2013b). Загальні аспекти ролі Червоної армії в колективізації радянського села розкриті в монографії Нонни Тархової (Тархова, 2006) та підготовленому за її участі спеціальному збірнику документів (Романо, Тархова 1996). Особливості насадження більшовицького режиму в подільському селі та його наслідки можна простежити в статті Олега та Тетяни Мельничуків (Мельничук О. & Мельничук Т., 2021)

Джерельну базу статті склали документи Державного архіву Вінницької області (ДАВіО). Серед опрацьованих матеріалів важливе місце займають донесення політвідділів військових підрозділів, що дислокувалися на території Поділля, до політичного управління Українського військового округу, а також аналітичні звіти органів ДПУ на місцях.

Метою статті є на основі аналізу архівних джерел, загальної та спеціальної літератури висвітлити участь червоноармійців у проведенні суцільної колективізації на Поділлі.

Виклад основного матеріалу. Із взяттям курсу на суцільну колективізацію, військові підрозділи Червоної армії, що розташовувались на території Поділля, були активно долучені до цих процесів. Політичні завдання, визначені директивами Політичного управління РСЧА перед політвідділами військових частин полягали, передусім, у широкій просвітницькій та пропагандистській роботі щодо роз'яснень змісту рішень партійних та радянських органів у цій сфері.

Так, у таємному політдонесенні політвідділу 24-ї стрілецької Самаро-Ульяновської дивізії політичному управлінню Українського військового округу від 4 січня 1930 р. повідомлялося про те, що із прийняттям постанови листопадового 1929 р. пленуму ЦК ВКП(б), що визначав завдання суцільної колективізації, за письмовою директивою розпочалося активне її обговорення. Це здійснювалось через школи партійної та комсомольської просвіти, на партійних та комсомольських активах та зборах, агітпропколективах, політзаняттях, у групах та гуртках, шляхом читання та бесід, організацією доповідей на червоноармійських зборах, зборах молодшої і середньої керівної ланки та відображенням у наглядній пропаганді.

У більшості військових частин підсумкові доповіді про рішення пленуму були заслухані та обговорені на зборах партколективів, комсомольських зборах, а також у ротах. На гарнізонній конференції молодшого керівного складу 30 грудня 1929 р. із доповіддю виступив секретар Вінницького ОПК. Крім того, підсумкову доповідь було проведено на дивізійному комсомольському активі: двічі в Будинку Червоної армії та тричі в Червоноармійському університеті. Окрім того, під час доповіді на пленумі ОПК був присутній весь партактив дивізії. Разом з тим, були дані вказівки про популяризацію весняної посівної кампанії в частинах через відправку листів додому (ДАВіО. Ф.П-29, оп.1. спр.467. Арк.1.).

Зважаючи на те, що в частинах військових підрозділів, що дислокувалися на території Поділля, значну частку особового складу представляли народи Середньої Азії, нерідко командуванням приймалось рішення про обговорення політики партії рідною мовою бійців. Так, наприклад, у 96-й стрілецькій Вінницькій дивізії імені Я. Фабріціуса 30 січня 1930 р. було проведено спеціальне зібрання червоноармійців і молодших командирів – татар, для яких було прочитано доповідь їх рідною мовою. Резолюція, що схвалювала заходи партії та радянської влади, була прийнята одноголосно. На зборах дружин командного складу 72 полку по доповіді про колективізацію було навіть прийнято постанову про здачу у фонд колгоспів дивізії сережок, годинників, обручок, брошок, вироблених із золота (ДАВіО.Ф.П-29, оп.1, спр.564, арк.48).

Ще серйозніше пропагандистська робота була поставлена в тих підрозділах, на які покладалась завдання з придушення опору селянства, невдоволеного діями радянської влади. В політдонесенні 24 Могилів-Подільського загону ДПУ йшлося про те, що *«переважна більшість прикордонників в достатній мірі засвоїли політику та заходи партії на селі та одобряють їх. Цілком усвідомлюють обстановку у зв'язку з куркульсько-контрреволюційними спробами зірвати колективізацію і виражають повну готовність безощадно розправитись із класовим ворогом»*. У повідомленні зазначалось, що прикордонники також позитивно розцінюють *«рішучі заходи партії в боротьбі із викривленням лінії в питанні колективізації з боку ряду місцевих працівників»*. Усвідомлюючи масштаби розв'язаної владою війни проти селянства,

.....
політпрацівники Червоної армії намагалися налаштувати червоноармійців на серйозну роботу. *«Зараз служба дуже складна, у зв'язку із загостренням класової боротьби, оскільки куркуль всіма засобами намагається перетягнути на свій бік несвідому частину бідняків та середняків, займається агітацією проти радянської влади, а боротьба з такими явищами покладена на нас, як на органи і війська ОДПУ»* (ДАВіО. Ф.П.-31, оп.1. спр.559. Арк.57).

Аналізуючи реакцію червоноармійців на проведену агітаційну та просвітницьку роботу, в політдонесеннях військових частин йшлося про усвідомлення, в цілому, поставлених завдань та засудження дій так званої «правої опозиції». Разом з тим повідомлялося й про випадки «нерозуміння генеральної лінії партії» не лише з боку рядових червоноармійців, а й представниками командного складу, в тому числі й членами ВКП(б). Так, повідомлялось, що червоноармієць 24 стрілецької дивізії, кандидат в члени партії Вейгер, який нещодавно повернувся із відпустки, виступаючи на зборах заявив: *«Неправильно поступають, розоряючи сільське господарство. А вони таки дійсно його розоряють»* (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1. спр.467. Арк.1). Червоноармієць 96 стрілецької дивізії Попов зазначив: *«В колективі заганяють насильно. Вбийте, але в колектив не піду. Біднота – ледарі, от якби середняка в колектив і заможних, тоді б і я пішов би...»*. Представник молодшого командного складу Поліщук засвідчив, що *«бідняки всі п'яниці і лежебоки, не піду на них працювати. Колективи розбігаються. Ніяких куркульів на селі немає»*. *«Краще продати все майно, ніж йти з ним до колгоспу»* – констатував у своєму виступі інший військовослужбовець, Кір'янов (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.48).

Червоноармійці із заможних селянських родин загалом піддавали критиці політику держави, спрямовану на підтримку сільської бідноти: *«Бідноті надають допомогу, але ця допомога даремна, тому що вони всі ледарі. Їх господарства не піднімаються, оскільки вони все пропивають»*. Ще більш нелогічним кроком вони визнавали відбирання землі у селян та передачу їх колгоспам: *«Колективи не покращать становище селянства, краще селянам покидати господарство та йти у виробництво»* (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.36).

Незалежно від статку родин, всі червоноармійці були одностайні у висловленні незадоволення через здійснення модернізації промисловості за рахунок села: *«Все кидають робітникам, їх фабрикам і заводам, а сільському господарству підійматися не дають. Навіть в планах цифри засобів, відпущених на сільське господарство, менші. Промисловість перегнала довоєнний рівень, а селянство за промтовари платить більше, ніж до війни. ... Потрібно зменшити заробітну плату робітникам, цим знизяться ціни на товари. ... Для ліквідації труднощів, окрім індустріалізації, потрібно зменшити податок і розширити торгівлю»* (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.36).

Проте найбільше занепокоєння в політпрацівників викликав той факт, що своє незадоволення політикою партії нерідко висловлювали червоноармійці, які були комуністами чи комсомольцями. Так, червоноармієць Попов, виступаючи, зазначав: *«Контрактація – кабала для селян. ... Навіщо тиснути на куркуля, він же теж людина і за рахунок його живе бідняк. ... Немає резону селянину розширювати посівну площу, все рівно хлібозаготівлями і податком все заберуть»* (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.38). Інший червоноармієць, військовослужбовець прикордонного загону Дригін, даючи оцінку заходам партії на селі, вказав: *«Дуже круто партія ліквідує куркульство, зачепивши при цьому більшу частину селянства. Дурнями будуть капіталісти, якщо в цей момент не нападуть на нас»*. А червоноармієць Корнеєв навіть спрогнозував результати війни із селянством: *«Раз селянство повстало, значить проженуть радянську владу»* (ДАВіО. Ф.П.-31, оп.1. спр.559. Арк.58).

Беручи до уваги, що свою позицію червоноармійці озвучували публічно на загальних зборах, а інколи й на зборах комсомольського та партійного активу, це засвідчувало категоричне несприйняття частиною червоноармійців – вихідців із селян проголошеного курсу партії на селі.

Нерідко свою критику червоноармійці спрямовували і проти рідних чи знайомих, що піддалися на комуністичну пропаганду і вступили до колгоспів. Так, наприклад, червоноармієць 286 полку Околюдько, за соціальним становищем бідняк, взявши, що батько вступив до колгоспу, сказав: *«От батько дурний, але подивитесь як я його вишибу звідти, а сам до колгоспу не піду. Я не куркуль, тому мене не розкулачать»*. Траплялося, що у своїх висловах червоноармійці засуджували й партійних працівників. Зокрема червоноармієць цього ж полку, бідняк за соціальним станом та член ЛКСМ у колі друзів сказав: *«Добре ліквідувати куркуля та колективізувати село комісару, який окопався за столами і нічого не бачить, що робиться на селі»*. (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.37).

Серед форм політичної агітації в армії найбільше розповсюдження отримали індивідуальні і колективні листи червоноармійців до рідних, в колгоспи із роз'ясненням завдань весняної польової кампанії та закликів до виконання планів посівів та вступу до колгоспів. Щоправда, в переважній більшості, такі листи не містили в собі жодних переконливих аргументів на користь колгоспного життя. Наприклад, червоноармієць-прикордонник Галкін у своєму листі

до рідних писав: *«Не розумію, чого Ви там боїтеся колгоспів і не вступаєте, правда силою ніхто не примушує Вас вступати, але в колгоспах буде краще. Не відкладайте надовго і пока не пізно вступіть до колгоспу»* (ДАВіО. Ф.П.-31, оп.1, спр.559, арк.59). Коли ж батьки категорично відмовляли червоноармійцям в їх проханні, останнім рекомендувалось писати листи до сільської ради, в яких вони зрікалися своїх батьків і просили виділити їх частку землі і передати її до колгоспу, а самого записати членом такого колгоспу. Окремі голови сільрад, розуміючи, що це є незаконно, відмовляли у задоволенні бажання, тоді керівництво військових частин клопотало перед відповідними органами, щоб визнати таких осіб шкідниками та вжити відповідних заходів (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.111).

Однак, були й серед червоноармійців й такі, що категорично відмовлялись писати листи, стверджуючи, що *«батьки самі знають як поступити»*. Більше того, поінформовані з дому про реальний стан речей, вони відкрито спростовували ту інформацію, яку подавали їм політпрацівники. Так, наприклад, під час зачитування в роті листа голови сільради, в якому повідомлялося про надану матеріальну допомогу батькам, червоноармієць відповів: *«Брехня все це, з дому пишуть, що ніякої допомоги не надавали, навпаки намагаються витиснути останнє з дому»* (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.467, арк.158). Нерідко червоноармійці, отримавши з дому листи про руйнування господарств, писали рапорти про звільнення. На загальних зборах рекомендувалось засуджувати такі дії червоноармійців. Траплялися випадки, що, після отримання негативних вістей з дому, червоноармійці намагалися накласти на себе руки. Так, червоноармієць гарматного полку Поштар, визнавши, що його дружину виселено із своєї хати в іншу, напівзруйновану, намагався застрілитися на вахті (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.112).

Траплялися й протилежні ситуації, коли червоноармійці, обдурені більшовицькою пропагандою, писали додому листи, в яких вони схвалювали заходи радянської влади на селі. В документах відзначалося, що у відповідь на один з таких листів батько нецензурними словами обзивав сина за те, що він піддався впливу комуністів: *«Ти пишеш, що сіяти потрібно хорошим зерном, а де його взяти, коли в мене і поганого зерна немає. Сидиш і як дурень, довірливо слухаєш, а тут твого батька грабують»* (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.467, арк.157). В окремих листах селяни просили у своїх листах заступництва від неправомірних дій влади. Так червоноармієць 24 прикордонного загону Герасимов отримав з дому телеграму такого змісту: *«Мене вигнали з будинку, все відібрали. Живем на квартирі. Прошу допомогти»* (ДАВіО. Ф.П.-31, оп.1, спр.559, арк.58).

Окрім ідеологічної роботи, політичним керівництвом РСЧА приймалися й інші практичні рішення для сприяння колективізації. Одним із напрямків, започаткованим в Червоній армії ще в 1927 р., була організація курсів з підготовки «масових колгоспних кадрів». Так, наказом по 9-й Кримській кавалерійській дивізії від 6 вересня 1928 р., з метою підготовки червоноармійців до політико-суспільної роботи на селі, пропонувалось провести в Тульчині в період з 15 по 26 вересня дивізійний семінар, на який визначити від кожного полку по 50 осіб, від артдивізіону – 30 осіб, від саперного ескадрону та ескадрону зв'язку – по 6 осіб. Семінар пропонувалось розбити на секції: а) трактористів; б) радянського будівництва; в) міліціонерів; г) колгоспних керівників; д) керівників військової роботи; е) профпрацівників; ж) працівників хат-читалень; з) кооперативну (ДАВіО. Ф.П.-33, оп.1, спр.705, арк.98). 1930 рік, ставши роком суцільної колективізації, вимагав посилення уваги до підготовки кадрів для села. Передбачалось підготувати певну кількість різних спеціалістів: від голів колгоспів – до поварів. Означені спеціалісти мали працювати переважно за місцем проживання.

Такі рішення реалізовувались і військовими частинами, що дислокувались на території Поділля. Зокрема, у рамках підготовки до весняної посівної кампанії 1930 р., керівництвом 24-ї стрілецької дивізії було прийнято рішення підготувати упродовж поточного року не менше «1200 переконаних колгоспників» та визначити 110 осіб для вступу до технічних вузів. Разом з тим, були дані вказівки про популяризацію весняної посівної кампанії в частинах (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.467, арк.1).

Іншим напрямком роботи була організація шефства військових підрозділів над конкретними селами, які переходили на суцільну колективізацію. У політдонесенні політвідділу 96-ї стрілецької дивізії повідомлялось, що 288 полк, виконуючи постанову листопадового 1929 р. пленуму ЦК ВКП(б) взяв шефство над селом Шелудьки Немирівського району. Фактичне прийняття шефства відбулося 1 січня 1930 р., коли полк організував у селі привал. Представники місцевої влади зустрічали військових хлібом-сіллю та влаштували мітинг. Полком подаровано колгоспу 10 вибракуваних коней та підписано угоду про соціалістичне змагання між полком та колективом (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.16). Для ознайомлення червоноармійців із практичною роботою колгоспу та сільської ради, 15 грудня для саперної сотні цієї ж дивізії було організовано екскурсію в село Сутиски. Враження про подію висвітлювались у похідній стінній газеті. На мітингу, де були присутні 250 селян, було прочитано доповідь про

.....
міжнародне становище (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.18). Всі військові підрозділи, спільно із сільрадами підшефних колгоспів, розробили плани із проведення весняної польової кампанії.

Практичну допомогу новоствореним колгоспам мали надавати укомплектовані червоноармійські бригади, до яких входили фахівці з усіх сфер сільського господарства. Так, ще в лютому 1930 р., за згодою з місцевими органами, було прийнято рішення направити в Липовецький район Вінницької області бригаду із 11 червоноармійців 24 стрілецької дивізії для ознайомлення з перебігом колективізації та допомоги в її проведенні, терміном на 15 днів. (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.467. Арк.1). На весну того року у восьми підшефних селах Вінницького району вже працювало 8 червоноармійських бригад, загальною кількістю 120 осіб. Окрім того, для чотирьох сіл району, що переходили на суцільну колективізацію, були виділені 4 комуністи, які разом із уповноваженим Вінницького РПК проводили роботу з «ліквідації куркульства як класу» (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.49).

Створювались також бригади із спеціалістів-червоноармійців по ремонту сільськогосподарського інвентаря. Так, наприклад одна бригада артполку, що складалася із 30 осіб, працювала у селі Шкуринці. Вона лише з 21 по 28 січня відремонтувала: 1 швейну машинку, 1 маслобойку, 1 замок, 3 циберки, 1 вила, 1 цепок, 1 коловорот, 1 тиски, 1 лом, 2 молотки, 1 кухоль, 1 засов, 4 дверей, 3 лави, 9 парт, 1 класну дошку та 34 пари чобіт. Окрім того, пошито 1 блузку, 4 толстовки, 8 пар білизни. Зроблено 12 барок, 1 раму, 1 архівну шафу, 3 топорища, 2 табуретки, 5 клинів для коління дров, 7 зубил, 4 стамески, 2 гачки для коліс, 1 пробій, 1 навіс із гачками, 2 лотка для свердл. Відтягнуто 14 лемешів, 13 ножів до плуга, 50 зубів для борін. Інша бригада 17 роти зв'язку у складі 4 ковалів, 2 слюсарів та 1 столяра, 1 колісника і 2 молотобойців працювала у с. Тютки зуміла закінчити ремонт колгоспного сільськогосподарського інвентаря та розпочала ремонтувати інвентар у бідняків та середняків (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.50). 17 артполк 96-ї стрілецької дивізії у своїх майстернях ремонтував сільськогосподарський інвентар підшефного колгоспу с. Лука_Мелешківська. (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.48).

За рішенням політвідділу із складу 24-ї стрілецької дивізії були виділені 4 великі бригади, куди увійшли ковалі, столярі, колесники, агітатори-пропагандисти, для участі у весняній посівній кампанії в селах Вінницької округи (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.467. Арк.2). Подібна бригада із представників 286 полку 96-ї стрілецької дивізії була відправлена 26 грудня 1929 р. в село Івчу Літинського району з метою сприяння в колективізації, участі у закритті церкви та організації вистави антирелігійного характеру (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564, арк.16).

Нерідко постановами партійних зборів та керівного складу військових підрозділів червоноармійців зобов'язували вступати до місцевих колгоспів. Так, наприклад, 1 дивізіон 17 полку 96-ї стрілецької дивізії прийняв рішення: «*Всім червоноармійцям дивізіону до 1 березня 1930 р. оформити своє членство у колгоспах, а до 13 березня надати довідки про вступ до колгоспу*». В рішенні зборів червоноармійців-колгоспників цієї дивізії йшлося: «*на 100% залучити в організовані колгоспи і земляцькі групи червоноармійців і молодший командний склад; безпощадно боротись із дезертирами із колгоспів; створити із колгоспників бригади для безпосередньої участі у весняній посівній компанії*» (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564. Арк.48).

До колгоспів намагались залучити й тих червоноармійців, які звільнялися зі служби. Однак, як свідчать документи, не всі вони були в захопленні від такої пропозиції. Так в політдонесенні політвідділу 24 стрілецької дивізії від 17 грудня 1930 р. повідомлялось про 36 відмовників, з якими пропонувалося провести необхідну роботу. За період з 1 січня по 1 жовтня 1930 р. за відмову їхати в колгоспи було виключено із комсомолу 75 осіб, серед яких 19 робітників та 9 бідняків (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564. Арк.57).

Іншим напрямком реалізації політики суцільної колективізації на практиці була організація червоноармійських колгоспів. Загалом на літо 1930 р. в межах СРСР вдалося організувати 176 таких колгоспів (Тархова, 2006, с. 237.). Колективні господарства такого типу намагались створити і на території Поділля. Вже у квітні 1930 р. було узгоджено питання між земельним відділом та керівництвом 24 стрілецької дивізії про відведення земельних ділянок, розміром 1 тис. га кожна, в двох районах Вінницької округи (Липовецький та Дашівський) для організації двох червоноармійських комун із числа червоноармійців та молодшого командного складу дивізії, охопивши не менше 150 осіб (ДАВіО. Ф.П.-29, оп.1, спр.564. Арк.52).

Висновки. Отже, Червона армія, з моменту свого створення, розглядалася більшовиками як одна із інституцій впровадження комуністичного режиму. Будучи за соціальним складом на 2/3 селянською, саме вона мала стати школою політичного виховання та культурного просвітництва в дусі комуністичних ідей для колишніх селян-власників. З цієї метою армію залучали до участі в усіх кампаніях політичного, економічного та освітньо-культурного життя, які проходили в державі. Разом з тим, через червоноармійців, застосовуючи різні форми політичної пропаганди, політичні працівники намагались впливати і на цивільне населення. Посилення такої роботи спостерігається наприкінці 1920-х рр., коли спроба режиму

відновити «воєнно-комуністичний штурм» наштовхнувшись на відчайдушний опір селянства і стала загрозою існуванню комуністичної влади. З цього часу більшовицьке керівництво не лише ставило перед Червоною армією конкретні завдання, але й намагалося здійснювати системний контроль за політико-моральними настроями червоноармійців. Одним із важливих напрямків роботи військових підрозділів було сприяння владі у процесах усупільнення одноосібних селянських господарств. В умовах суцільної колективізації на армію покладалися завдання не лише просвітницького та пропагандистського характеру, але й безпосередньої участі в колективізації села. Зокрема, військові підрозділи, що дислокувались на Поділлі, залучались до: підготовки кадрів для колгоспного будівництва; взяття шефства над селами, які переходили на суцільну колективізацію; відправлення в колгоспи груп червоноармійців для виконання конкретних завдань; вступу до колективів цілими підрозділами; організації спеціальних червоноармійських колгоспів. Шляхом проведення широкої просвітницької та пропагандистської роботи, застосовуючи методи забезпечення військової дисципліни та практикуючи вибіркові репресії серед командного та рядового складу, більшовицькій владі вдалося не лише подолати опозиційні настрої в армії, але й перетворити її в слухняне знаряддя комуністичної диктатури.

Подяка. Автори висловлюють щире вдячність співробітникам Державного архіву Вінницької області за допомогу в пошуку необхідних архівних матеріалів, а також редакційній колегії журналу за консультації, надані при підготовці статті.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Вільховик, О.В.** (2013а). Культурно-пропагандистська робота в Червоній армії як основний метод впливу на свідомість червоноармійців. *Грані*. 12. С. 118-123.
- Вільховик, О.В.** (2013б). Роль демобілізованих червоноармійців у формуванні радянської свідомості українського населення. *Грані*. 11. С. 36-41.
- Гриневич, Л.** (2003). Червона армія і українське суспільство під час кампанії ліквідації куркульства як класу (зима-весна 1930 р.): історичний аналіз соціальної психології та поведінки. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. 7. 285-298.
- Гриневич, Л.** (2002). «Школа соціалізму»: політичне виховання й політичні настрої особового складу УВО (1921-1938 рр.). *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. 6. 379-392.
- Гриневич, Л.** (2000). Рефлексії Червоної армії на колективізацію і голод в Україні (1932-1933 рр.) *Голод-геноцид 1933 р. в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків*. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції (сс.191-217). Київ.
- ДАВіО** – Державний архів Вінницької області.
- Мельничук, О.А. & Мельничук, Т.А.** (2021). Утвердження більшовицького тоталітарного режиму в подільському селі наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр.: причини, технології та наслідки (на прикладі села Мельниківець на Вінниччині). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 35. С. 56-68. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-35-56-68>
- Романо Андре, Тархова Нонна** (1996). *Красная армия и коллективизация деревни в СССР (1928-1933 гг.)*. Сборник документов из фондов РГВА. Неаполь, 540 с.
- Тархова, Н.С.** (2006). *Армия и крестьянство. Красная Армия и коллективизация советской деревни 1928-1933*. М.; СПб.: Летний сад, 260 с.

References:

- DAViO** – Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti [State archive of Vinnytsia region].
- Hrynevych, L.** (2003). Chervona armii i ukrainske suspilstvo pid chas kampanii likvidatsii kurkulstva yak klasu (zyma-vesna 1930 r.): istorychnyi analiz sotsialnoi psykholohii ta povedinky [The Red Army and Ukrainian society during the campaign to eliminate the kulaks as a class (winter-spring 1930): a historical analysis of social psychology and behavior]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats*. 7. 285-298. [in Ukrainian]
- Hrynevych, L.** (2000). Refleksii Chervonoii armii na kolektyvizatsiiu i holod v Ukraini (1932-1933 rr.) [Reflections of the Red Army on collectivization and famine in Ukraine (1932-1933)] *Holod-henotsyd 1933 r. v Ukraini: istoryko-politohichnyi analiz sotsialno-demohrafichnykh ta moralno-psykholohichnykh naslidkiv*. Materialy mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii (pp.191-217). Kyiv. [in Ukrainian]

- .....
- Hrynevych, L. (2002).** «Shkola sotsializmu»: politychne vykhovannia y politychni nastroi osobovoho skladu UVO (1921-1938 rr.) ["School of Socialism": political education and political attitudes of the staff of the Higher Education Institution (1921-1938)]. *Problemy istorii Ukrainy: Fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvidomchy zbirnyk naukovykh prats.* 6. 379-392. [in Ukrainian]
- Melnychuk, O.A. & Melnychuk, T.A. (2021).** Utverdzhenia bilshovytskoho totalitarnoho rezhymu v podilskom seli naprykintsi 1920-kh – pochatku 1930-kh rr.: prychny, tekhnolohii ta naslidky (na prykladi sela Melnykivets na Vinnychchyni) [Establishment of the Bolshevik Totalitarian Regime in Podillia at the End of the 1920s – at the Beginning of the 1930s: Causes, Technologies And Consequences (on the Example of the Melnykivtsi Village in the Vinnytsia Region)]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series History.* 35. 56-68. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-35-56-68> [in Ukrainian]
- Romano Andre & Tarkhova Nonna (1996).** *Krasnaya armiya i kollektivizatsiya derevni v SSSR (1928-1933 gg.). Sbornik dokumentov iz fondov RGVA [The Red Army and the collectivization of the countryside in the USSR (1928-1933). Collection of documents from the RGVA collections].* Neapol, 540 s. [in Russian]
- Tarkhova, N.S. (2006).** *Armiya i krestyanstvo. Krasnaya Armiya i kollektivizatsiya sovetsoi derevni 1928-1933 [The army and the peasantry. The Red Army and the collectivization of the Soviet village 1928-1933].* M.; SPb.: Letnii sad, 260 s. [in Russian]
- Vilkhovyk, O.V. (2013a).** Kulturno-propahandystska robota v Chervonii armii yak osnovnyi metod vplyvu na svidomist chervonoarmiitsiv [Cultural and propaganda work in the Red Army as the main method of influencing the consciousness of the Red Army.]. *Hrani.* 12. 118-123. [in Ukrainian]
- Vilkhovyk, O.V. (2013b).** Rol demobilizovanykh chervonoarmiitsiv u formuvanni radianskoi svidomosti ukrainskoho naselennia [The role of demobilized Red Army soldiers in the formation of the Soviet consciousness of the Ukrainian population]. *Hrani.* 11. 36-41. [in Ukrainian]

Надійшла до редакції / Received: 12.04.2024

Схвалено до друку / Accepted: 23.05.2024